

УДК 821.161.2'367

ДАРИНА ЧЕРЕПУХА,
студентка
(м.Хмельницький)

**Виразжально-зображувальні засоби творення В. Стефаником
експресіоністичного художнього світу**

Досліджено експресіонізм як складову ідіостилію малої прози Василя Стефаника. Простежено аспекти взаємодії між реалістичною традицією та модерними художніми пошуками. Доведено, що біль, відчай, страх, безсилля, пошук щастя, страждання – є тим видом експресії, яким новеліст виражав основоположні художні засоби. Схарактеризовано експресіоністичні елементи новелістики В. Стефаника, розкрито виразжально-зображувальні засоби, емотивну форму, словесно-емоційну гаму текстуального наповнення як синкретичного явища впливу на читача.

Ключові слова: художній світ, психологізм, експресіонізм, модернізм, новела, мала проза.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Експресіоністична модель світу початку XX століття розглядалась як найбільш осучаснена в потрактуванні історичних подій, епохи в цілому за максимально точним визначенням-еквівалентом дійсності. Модерна література всорбовувала в себе механізми, які адекватно виражали специфічний смисл часу, складну гаму відчуттів і почуттів, привнесених розхитаною революційною добою в життя людини. Відтак остання переймалася домінантою самотності, відчуженості, переживання тотальної роз'єднаності етики і моралі, невизначеності і страху перед майбутнім. Саме новела, як жанрова форма малої прози, за своєю структурою, внутрішньою організацією була ідеальною для втілення експресіоністичної естетики. Завдяки гострій, сильно вибуховій і мобільній формі новелою письменники демонстрували складність онтологічних та аксіологічних основ буття, світоустрою, його своєрідної калейдоскопічності, мозаїчності. Новелісти М. Коцюбинський, В. Стефаник, М. Яцків, П. Богацький, В. Винниченко залишали за собою право знайти закони з'єднання мозаїчного буття.

Аналіз досліджень і публікацій... Відомо, що в українській літературі кінця XIX – початку XX століття В. Стефаник одним із перших звернувся до модернізму. Літературознавчі концепти експресіоністичної поетики Стефаникових новел аналізували

Д. Наливайко, Л. Голомб, М. Моклиця, С. Павличко, В. Агеева, Р. Мовчан, Л. Петренко, С. Ленська, Т. Євтушина, О. Радавська та ін. Одначе винесену у заголовок проблему особі не вивчали, а лише заторкували спорадично, в контексті жанрово-стилістичних особливостей прози письменника.

Формулювання цілей статті... Мета дослідження – схарактеризувати експресіоністичні елементи новелістики В. Стефаника, розкрити виразально-зображувальні засоби, емотивну форму, словесно-емоційну гаму текстуального наповнення як синкретичного явища впливу на читача.

Виклад основного матеріалу... За висловом Г. Гайдегера, «мова – це доля тих, ким задекларована ця мова». Вона якнайточніше виражає суть експресіоністичної моделі, утіленої Стефаником. Мова героїв новел письменника позбавлена людської суб'єктивності, про що свідчить майже цілковита відсутність внутрішніх монологів. Зате більшість новел побудована як суцільні зовнішні монологи [2, с. 36].

Глибокий психологізм, драматизм, лаконізм, прихований ліризм, трагізм, прагнення розкрити загальнолюдське багатство і красу духовного світу селянина, трагедію його душі, внутрішньо психологічні переживання, утвердити його людську гідність, духовну основу та людську рівноправність – означало новий підхід у розв'язанні селянської теми.

Експресіоністичний художній світ В. Стефаника вражає різноманітними виразально-зображувальними засобами. Один із авторів журналу «Die Aktion» І. Голл, який «сприяв прориву» експресіонізму на арену культури, сформулював завдання літературної течії таким чином: «Самовдоволена твереза людина повинна знову навчитися кричати...» [3, с. 51]. Для більш чіткішої аргументації тези звернімось до метафоричних експресій, зафіксованих в новелах В. Стефаника: «найди мені смерть», «на смерть лагодив» («Осінь»), «вікна в плач», «заплакала мнов хата» («Синя книжечка»), «такт залізничі гатив у мужицьку душу», «на що ти душу стратив?!» («Стратився»), «голови поломили» («Лесева фамілія»), «а то хтось кинув в оком на ню, бодай му повілізали» («Шкода»), «бодай її земля вікінула», «бодай голову зломила», «камінь поклав на груди», «чув нас, що його пік у серце і в голову», «ті очі важили би так, як олово, а решта тіла, як би не очі, то полетіла би з вітром, як пір'я», «кістки в лиці потріскають», «камінь давив груди» («Новина»), «Іван поклав кулаки в зуби», «потім скреготав зубами на всю коршму» («У корчмі»), «чічки ростуть та й своїми маленькими головками кажуть «Отче наш» за діда» («Сини»), «нігтями роздранувати наше серце», «коління їдуть

почерез моє серце» («Мати»), «прозум свій загубила під колесами», «війна вігнала нас із дому» («Вона – Земля»), «ліва рука обвивала сітею синіх жил», «сльоза котилася по лиці», «очі замиготіли великим жалем», «лице задрожало», «гірка крапелька просякла з її серця» («Камінний хрест»), «чорні очі відсували чоло вгору» («Марія»), «я очі маю, аби сміялися, жартували», «гріх грасує», «Томиха наробила зойку» («Бесараби»), «очі посумніли», «відігнати горді очі» («Вечірня година»), «очі його помутніли», «зарив чоло у могилу», «почув від хреста мороз» («Дорога»), «завзяті, чорні очі віщували йому згубу» («Злодій»), «не міг спертися тому світові, лишень очима», «роззявив очі страшні», «розвів очі мертві», «юстина лізе в рот, палить червоними іглами і ріже в серце», «глуха осінь настала», «смерть виглядають», «ячміль смерть робить», «в'язався очима, держався його і все мав страх, що повіки запруться» («Скін»), «йому очі вилазили», «очі горіли від червоних язичків», «тисячами вогників розбігалися по тілі», «вас земля не прожерла» («Палій»), «його очі блукали довго» («Май»), «лиш очі сміються» («Межа»), «лице ставало ще чорніше» («Засідання»), «обі боролися зі смертю» («Шкода»), «смерть проклята навіки буде» («Гріх»), «прийшла смерть» («З міста йдучи»), «замкнула очі» («Сама-самісінька»), «свариться зі смертю» («Озими́на»), «пішли на вічний супочинок» («Людміла»), «на ті очі смерть долоню поклала», «шукаю щастя під небом» («Мое слово»), «гадає весна: цього хлопця вб'ю!», «вбила весна, земля його з'їла» («Про хлопчика, що весна вбила»), «спочину супокоем» («Діти»), «сльози текли по руках, як коли би каплі, що відірвалися від того водоспаду» («Раненько чесала волосся»), «біда мене на це нарадила» («Підпис»).

Звертаючись зчаста до образної метафори, письменник у такий спосіб надає силу розитковій новій семантики слова, за допомогою якого чіткіше увиразнюється і пізнається дійсність.

У творчому доробку новеліста знаходимо поширені **епітети**: *«як від умерлого – смутні виходили», «твар мала бліду» («Виводили з села»), «твердий такт залізниць», «готив у мужицьку душу» («Стратився»), «тяжкий камінь поклав», «чув на грудях довгий огневий пас», «лише четверо чорних очей» («Новина»), «чічки ростуть та й своїми маленькими головками кажуть «Отче наш» за діда», «болиш ти, старо корсо, хрупаси у кожнім замку», «малий Іван вганяв за тобою», «шукав твого гнізда по межах» («Сини»), «лагодила їх цілу ніч у дорогу», «де ваші кістки білі?», «тікало від тих великих, нещасних очей» («Марія»), «розрапувати наше серце», «почерез моє серце», «осиковий листок перед бурею», «розхилила великі очі, осяяні ласкавим небом» («Мати»), «прозум свій загубила», «виділа наше село»*

(«Вона – Земля»), «велика жила напухала йому», «ліва рука обвивала сітею синіх жил», «ланцюгом синьої сталі», «потряс сивим волоссям», «гривою, кованою зі сталевих ниток», «очі замиготіли великим жалем», «чорна рілля під сонцем дрожить», «Іван переламаний», «гірка крапелька просякла з її серця» («Камінний хрест»), «сині нігті були як її сині очі» («Катруся»), «очі мала великі, сиві і розумні», «на маленькій вишенці зачепився», «повне волосе того білого цвіту», «старий отаман висить на бантині», «дурний нарід» («Бесараби»), «а очі його ставали такі добрі», «відігнати горді очі» («Вечірня година»), «гляділи на Марту здурілими очима», «жилава баба» («Гріх»), «очі його веселі», «поцілував в маленьку яблінку», «скакав, як осіннє перекотиполе» («Дорога»), «завзяті, чорні очі віщували йому згубу» («Злодій»), «очима... він ними, блискучими, змученими ловився маленького каганця», «хмара очей синіх і сивих і чорних», «очі страшні і безпритомні», «мертві очі і безсвітні», «палить червоними іглами», «пече пекельним вогнем», «глуха осінь настала» («Скін»), «дивилася на нього сивавим, немилосердним оком», «горіли від червоних язичків», «принесли люди червоні хоругви», «приятелю мій добрий» («Палій»), «нитка рівна та безконечна» («Нитка»), «глядів на мамині очі», «свій світ різьбити» («Мое слово»), «стара, обтерта, із синім лицем» («Засідання»), «чоло ясне», «відшукати наші письма, з землі, з старих монастирів» («Дід Гриць»), «починається велика трагедія» («Славайсу»), «хрести дубові похилилися» («Давнина»), «вічний супочинок» («Людміла»), «молітиси за грішного тата» («Межа»), «десь у вишневім саду» («Майстер»), «підкочувати білі штани» («Роса»), «купіть мені шкірену шкатулку» («Вовчиця»), «доброго богача найшов» («Сон»), «старих бабів не плескати» («Morituri»), «дурна жінка» («Вістуні»), «зів'яну з листочком жовтавим», «біленька та й вже усихати» («Городчик до бога ридав»), «голе в терен» («Кленові листки»), «панок дуже злий» («Такий панок»), «маленький похорон завертає в другу вулицю», «чорний хрест обвився сивими цяточками мряки» («Похорон»).

У компаративістському (порівняльному) полі міститься основне смислове й емоційне навантаження, що уможливорює впливати на свідомість читачів і психологічно змальовувати картини життя суспільства: «Антін б'ється обидвома кулаками в груди, аж гомін селом іде», «Антін по цім слові гатить руками у землю, як камінь», «так реву, якби з ні хто паси дер», «легко, як каміння гризти» («Синя книжечка»), «верещила як несповна розуму», «ліва рука обвивала сітею синіх жил, як ланцюгом із синьої сталі», «потряс сивим волоссям, як гривою», «заскреготав зубами, як жорнами», «погрозив жінці кулаком,

як довбнею», «сльоза котилася по лиці, як перла по скалі», «лице задрожало, як чорна рілля під сонцем» («Камінний хрест»), «гатив у мужицьку душу як молотом» («Стратився»), «чогось так стало, як коли би йому хто тяжкий камінь поклав на груди», напудився так, що аж його піт обсипав», «ті очі важили би так, як олово, а решта тіла, як би не очі, то полетіла би з вітром, як пір'я», «очі запали всередину так, що не дивилися на світ» («Новина»), «насадився та й лігає, як колода» («Побожна»), «тато трас ся як лист» («Лист»), «Катерина затряслася, як осиковий листок перед бурею» («Мати»), «сині нігті були як її сині очі» («Катруся»), «а очі його ставали такі добрі, як у дитини» («Вечірня година»), «очі його горіли, як грань від червоних язичків» («Палій»), «брат з очима ангела» («Серце»), «твар мала бліду, як крейда» («Виводили з села»), «чоло його подобало на скаламучену криничку», «скакав, як осіннє перекопиноле» («Дорога»), «почав летіти з нею, як вітер» («Сама-самісінька»), «світ різьбити, як камінь» («Мое слово»), «зуби такі, що залізо перекусиш» («Morituri»), «стойте, як на заводах» («Бесараби»), «тото пускає на світ, як те голе в терен» («Кленові листки»), «сльози текли по руках, як коли би каплі, що відірвалися від того водоспаду» («Раненько чесала волосся»), «гавкаєш як пес» («Май»), «я ще біла, як сніг» («Городчик до бога ридав»).

Нами спостережено, що за допомогою **антитези** письменник сповнює експресію різними властивостями, які більш емкіше сприяють передачі почуття: «синіла, але тримала за руки» («Лесева фамілія»), «бувайте здорові і свої і чужі» («Виводили з села»), «або гинь, або пий» («Бесараби»).

Для підкреслення важливості окремих висловів, автор звертається до **рефрену**: «чесала волосся» («Рано чесала волосся»), «не мое – та й решта! Не мо-о-є!» («Синя книжечка»), «але я тебе так нагодую, що здохнеш, так я тебе нагодую» («Осінь»).

Синекдоху як тропеїчний засіб увиразнення, В. Стефаник використовує задля підсилення допоміжного компоненту, стилістичного забарвлення: «увесь мир плакав» («Синя книжечка»), «одна сльоза котилася» («Камінний хрест»), «цілий світ здурів» («Марія»), «тохорон завертає на другу вулицю» («Похорон»).

Щоб наділитися висловлювання героя більшою образністю, В. Стефаник творить словосполучення за допомогою:

– **алітерації**: «спочину супокоем», «бути бити», «сітею синіх жил», «війна вігнала нас», «гріх їрасує», «вбила весна, земля його зїла», «твердий такт залізниці», «ланицюгом синьої сталі», «четверо чорних

очей», «пече пекельним вогнем», «купить мені шкірену шкатулку», «свій світ різьбити», «замуровані в панцьких палатах»;

– **асонанса:** *«Отче наш», «похорон завертає», «одна сльоза котилася», «очі посумніли», «очі почорніли», «відігнати горді очі», «добраго богача найшов», «очі пробиті чорною хмарою», «Томиха наробила зойку», «в'язався очима держався його і все мав страх, що повіки запруться».*

Для досягнення відтворення постійної емоційної напруги автор використовує **оксюморон:** *«умирати легко», «легко конати»* («Синя книжечка»), *«дивиси на війну, яка вона файна»* («Діточа пригода»), *«зарідав сухими очима»* («Дорога») та метонімію: *«хмара очей»* («Скін»).

Психологічно-інтонаційне навантаження тексту здійснюється за допомогою **інверсії**. Простежимо стилістичні виправлення, зроблені письменником, у процесі редагування твору «Раненько чесала волосся»: *«раненько чисала волося»* або *«чесала волосся раненько»* [6, с. 226]. Заради акцентації на внутрішньому переживанні героїні, автор перемістив обставину часу *«раненько»* наприкінці речення.

У Стефаникових новелах важливу експресивну функцію відіграє ще й **алегорія:** *«над заходом червона хмара закаменіла... Від заходу було на них світло, як від червоного каменя – тверде і стале»* («Виводили з села»).

Образ «камінного» вживається у алегоричному значенні: *камінний, камінь, каменіти, каменистий, скала* [5, с. 30]. Цей символ ще й обирається як «заголовок твору («Камінний хрест»), що дозволяє одразу акцентувати увагу на камінних рисах людського буття» [1, с. 195]. Камінь у Стефаніка стає символом душевної болі, відчаю або горя (Іван Дідух з новели «Камінний хрест» від горя *«кам'янів»*): *«то той камінь стоїть на березі, тяжкий і бездушний ... і кам'яними очима своїми глядить на живу воду і сумує... Глядить із берега на воду, як на утрачене щастя. Отак Іван дивився на людей, як той камінь на воду»* [4, с. 10].

Новеліст зчаста звертається до особливих синтаксичних конструкцій, які посилюють увагу читача, не вимагаючи від нього відповіді:

а) **риторичні питання:** *«діти мої, сини мої, де ваші кістки білі? Я піду позбираю їх і принесу на плечах додому!»* («Марія»), *«ех, сини мої, сини мої, де ваші голови покладені?!»* («Сини»), *«а ти ж на кого нас покидаєш?»*, *«звідки тебе визирати, де тебе шукати?!»* («Виводили з села»), *«скажи мені, синку, що тебе у гріб загнало? На що ти душу стратив?!»* (Стратився);

б) **риторичні оклики:** *«Не мо-о-е! Ей, коби дід мій та підвівся із гроба!», «аби тобі так умирати легко, як мені гезди легко!» («Синя книжечка»), «най би-м гнили разом, як вкупі не можемо жити. Най би над нами і пес не гавкнув на чужі стороні, але най бих укупі були!» («Стратився»), «вже біжить з бахурами, бодай же сте голови поломили!», «та я тебе і бахурів твоїх повішію!» («Лесева фамілія»), «бодай я вже не дочекав вас дохторувати!» («Катруся»).*

Означені риторичні фігури передають психологічне напруження, кульмінацію у прозовому творі малої форми. Можна констатувати, що В. Стефаник писав новели звичайною, нелітературною мовою, тим діалектом, яким спілкуються покутяни й у такий спосіб розкрив багатство та різні відтінки української мови. Щоб надати словам експресії, письменник використовує різноманітні виражально-зображувальні засоби, найчастіше вживає метафору, метонімію, алітерацію, інверсію, алегорію, синекдоху, антитезу, асонанс, епітет, рефрен, оксиморон, символ, порівняння та риторичні фігури.

Проілюстровані тексти переконують в тому, що органічним елементом художнього мислення, стилю В. Стефаника є сповнення новел фразеологічними одиницями, завдяки чому експресивно-емоційний фон творів увиразнює внутрішній динамізм. Саме фразеологічні одиниці беруть участь у створенні цього фону. Селянську тему письменник розв'язував через художнє зображення глибокого психологізму, лаконізму, драматизму, трагізму душі простої людини, водночас – через утвердження гідності, духовної краси і сили особистості.

Висновки... Нами проаналізовано 59 новел В. Стефаника, в результаті чого з'ясовано, що лаконічність, суб'єктивізм, переплетення різних трагічних тем, зображення людей у напружений психологічний момент, протест героїв проти несправедливості світу – авторська індивідуальна техніка письма, властива авангардистській течії експресіонізму. Біль, відчай, страх, безсилля, пошук щастя, страждання – є тим видом експресії, яким новеліст виражав присутні художні засоби й у такий спосіб посилював душевний біль персонажа та відсторонення суспільства від онтологічних, філософських основ життєствердження людини. Отже, експресіоністські елементи новелістики В. Стефаника увиразнюють антигуманну дійсність у конкретних історичних обставинах, вносять трагедійний пафос, відкриваючи цілу гаму засобів впливу на читача.

Список використаних джерел і літератури:

1. Василик Л. Леся Українка і Василь Стефаник: Семантика камінного в художньому світі / Любов Василик // Леся Українка і сучасність: зб. наук. пр. – Т. 2. – Кн. 1. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – С. 194-201.
2. Дорошко Л. «Слово, сказане самим буттям» (Природа слова Василя Стефаника) / Лідія Дорошко // Слово і час. – 2004. – №12. – С. 36-41.
3. Ковальчук О. «Intermezzo» / Олександр Ковальчук. // Дивослово. – 2015. – №9. – С. 51-55.
4. Стефаник В. Вона – Земля / Василь Стефаник. – К.: Українське видавництво, 1940. – 38 с.
5. Стефаник В. Моє слово / Василь Стефаник. – К.: Веселка, 2001. – 318 с.
6. Стефаник В. Твори [2-ге вид. за ред. Ю. Гаморака] / Василь Стефаник. – Регенсбург: Українське слово, 1948. – 347 с.

References:

1. Vasylyk L. Lesya Ukrayinka i Vasyly' Stefanyk: Semantyka kaminnoho v khudozhn'omu sviti / Lyubov Vasylyk // Lesya Ukrayinka i suchasnist': zb. nauk. pr. – Т. 2. – Кн. 1. – Luts'k : RVV «Vezha» Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrayinky, 2007. – S. 194-201.
2. Doroshko L. «Slovo, skazane samym buttyam» (Pryroda slova Vasylya Stefanyka) / Lidiya Doroshko // Slovo i chas. – 2004. – №12. – S. 36-41.
3. Koval'chuk O. «Intermezzo» / Oleksandr Koval'chuk. // Dyvoslovo. – 2015. – №9. – S. 51-55.
4. Stefanyk V. Vona – Zemlya / Vasyly' Stefanyk. – K.: Ukrayins'ke vydavnytstvo, 1940. – 38 s.
5. Stefanyk V. Moye slovo / Vasyly' Stefanyk. – K.: Veselka, 2001. – 318 s.
6. Stefanyk V. Tvory [2-he vyd. za red. Yu. Hamoraka] / Vasyly' Stefanyk. – Rehensburh: Ukrayins'ke slovo, 1948. – 347 s.

Summary

Daryna Cherepukha

Expressive-Figurative Means of Making expressionistic artistic world by V.Stefanyk

Expressionism is studied as a part of idiosyncrasy of short fiction by V.Stefanyk. we traced realistic aspects of interaction between tradition and modern art searches. It is proved that pain, despair, fear, helplessness, search of happiness and suffering - is the kind of expression with the help of which the novelist expressed fundamental artistic means. Author determined expressionist elements of Stefanyk short story, revealed expressive, figurative means of emotive form, verbal and emotional range of textual content as syncretic phenomena of influence on the reader.

Key words: *artistic world, psychology, expressionism, modernism, novel, small prose.*

Дата надходження статті: «12» квітня 2017 р.

Дата прийняття до друку: «25» квітня 2017 р.